

Найуживаніші афіксоїди сучасної української мови: статус і функціонування

Вінницький національний технічний університет

Анотація: *статтю присвячено виокремленню найуживаніших афіксоїдів української мови, визначено їхнє функціонування на сучасному етапі розвитку мови.*

Ключові слова: афіксоїд, префіксоїд, суфіксоїд, іншомовні компоненти, питома лексика, словотвір.

Abstract:

The article deals with the problems of affixoids in the Ukrainian language, was defined their function in the modern language.

Keywords: affixoids, borrowing components, the native words, derivation, prefixoid, suffixoid.

Система дериваційних афіксів сучасної української літературної мови розширюється також за рахунок афіксоїдів, що розвинулися з питомих українських коренів. Афіксоїди поширені саме серед іменників та прикметників української мови.

К.Г.Городенська, досліджуючи префіксоїди, відзначила тенденцію до розвитку префіксоїдів із самостійних коренів на матеріалі питомих українських основ [1:41]. У функції префіксоїдів, за спостереженням дослідниці, найчастіше вживаються слова з кількісно-оцінним значенням, серед яких прислівники **мало, багато, високо, низько, загально**, іменники **пів-, напів-**, займенники **все, сам** та ін. [1:41]. К.Г.Городенська зазначила, що питомі українські префіксоїди так само, як і запозичені, не досягають рівня абстрагованості значень префіксів, тому що співвідносяться в мові з повнозначними словами [1:41]. Ми поділяємо думку авторки, що префіксоподібні елементи української мови різняться ступенем префіксоїдності, який цілком залежить від характеру їхніх значень, від здатності до десемантизації.

На думку авторів „Морфеміки української мови“, префіксоїди, нейтралізуючи частково свої лексичні значення, стають виразниками значень предиката кількості, оскільки вказують на ступінь, міру вияву ознаки, напр.: *маловідомий, маловрожайний, низьковрожайний, низькородючий, високоврожайний, високородючий, півграмотний, напівграмотний; всенародний, всесоюзний; загальнонавчаний* та інші [2:25].

З.М.Осипенко вважає, що “розвиток префіксоїдів у сучасних східнослов'янських мовах, зокрема в українській, – дуже активний словотвірний процес” [3:83]. На думку авторки, дедалі активніше використовуються морфемі слов'янського походження **водо-, тепло-, скло-, світло-** і под. З.М.Осипенко зазначила, що синтаксична залежність між компонентами вихідного словосполучення тут переважно атрибутивна, тому й кожна з основ-префіксоїдів слід кваліфікувати як прикметникову, хоч у її складі власне прикметникові показники й не зберігаються [3: 83].

В українському мовознавстві питання префіксоїдів у своїх працях порушував і І.І.Ковалик [4]. Автор зауважив, що кількість префіксів, очевидно, дедалі зростатиме за рахунок префіксоїдів [4:240]. На думку автора, до поширених у сучасній українській мові префіксоїдів належать нечисленні власне

українські **все-, напів-, першо-, пів-** (всеозброєння, всепрощення; напівжебрак, напівзабуття, напівземлянка; першодрук, першоелемент, першооснова, першотвір; півбарка, півбаркас, піввагон, піввзвод та ін.) [4:241]. В.М.Русанівський в згаданій праці до поширених українських префіксоїдів зарахував префіксоїди **все-** (всенародний, вселюдський, всемогутній, всеперемагаючий), **загально-** (загальновизнаний, загальноармійський, загальновживаний, загальнозаводський), **мало-** (малоавторитетний, маловідомий, маловтішний, малоговіркий, малопомітний), **навколо-** (навколomisячний, навколопланетний, навколоосвітній, навколосерцевий), **напів-** (напіввовняний, напівкристалічний, напівглухий), **пів-** (півгнилий, півживий, півметровий), **після-** (післяопераційний, післяльодовиковий, післяполудневий), **проти-** (протигазовий, протигромадський, протидержавний, протиепідемічний) [4:250]. Існує думка, що власне українські префіксоїди нечисленні. Це потребує уточнення, оскільки “Інверсійний словник української мови” нараховує понад 210 одиниць: *високо-, військово-, вітро-, внутріш-, ньо-, водо-, горе-, дерево-, дрібно-, західно-, звуко-, ліво-, лісо-, мало-, паро-, першо-, сніго-, срібло-, твердо-* та ін. [5:779 - 780].

У “Граматичі української мови” виділено питомі префіксоїди як **навколо-, першо-, після-, проти-** [6:10]. До питомих українських суфіксоїдів автори “Морфеміки української мови” зарахували **-вод, -вар, -роб** та інші, які представляють аргументи зі значенням діяча та знаряддя, пор.: *коновод* – той, хто розводить, вирощує коней, аналогічно *звіровод, рибовод, свиновод*; *маслороб* – той, хто виготовляє масло; аналогічно *винороб*; *борошновоз* – те, за допомогою чого перевозять борошно, аналогічно *молоковоз* та інші [2:25]. У названій «Граматичі української мови» зафіксовано також суфіксоїди **-дар** (*хлібодар, сонцедар*), **-знавець** (*мовознавець, сходовознавець*) [6:11].

На думку Є.А. Карпіловської, яка багато праць присвятила саме дослідженню афіксоїдів, в останні роки спостерігаємо зростання активності... основ-афіксоїдів **біля-, навколо-, довкола-** [7]. „ У сучасній мовній практиці, – зауважує авторка, – прикметники з префіксоїдом **навколо-** виявляють досить широку шкалу можливих оцінно-експресивних конотацій до суто фізичних координат розміщення об’єкта, що, безперечно, впливає на перспективу їхнього унормування в системі української мови [7]. Це своє твердження дослідниця заілюструвала низкою прикладів. Є.А.Карпіловська слушно зазначила, що активізація в ролі категоризаторів-вербалізаторів, питомих і запозичених, уже відомих понять, засвідчує розвиток, поглиблення, деталізацію, даліше структурування вже накопиченого номінаційного ресурсу. Така тенденція оновлення сучасної української словотвірної номінації переконує в тому, що українська мова має достатньо потужний власний потенціал для задоволення нових когнітивних і комунікативних потреб українців [7].

Щодо суфіксоїдів, то їх у своїх працях досить ґрунтовно дослідила Н.Ф.Клименко як питомі, так й іншомовні [4; праці Клименко]. Аналізуючи паралельність форм афіксальних і композитних утворень, авторка говорить про необхідність порівняння словосполучень, складних і простих слів, які мають те саме значення, що й складні, але утворені суфіксами: *лизати блюдо, лизоблюд, лизун*, щоб з’ясувати значеннєву спорідненість основ складних слів і деяких суфіксів [4:319]. Н.Ф.Клименко говорить про “ явище, коли деяка і досить значна частина других основ складних слів, як правило, в еліптичній формі, регулярно приєднується з тим самим значенням до великої кількості різноманітних основ, що стоять на першому місці в складному слові: *дідовод, екскурсовод, звіровод, коновод, рибовод; звіролов, китолов, краболов, птахолов; жабоїд, людиноїд, мишоїд, мурахоїд тощо*” [4:319]. Регулярність і порівняно висока частотність приєднання аналізованих основ, повторюваність їх із тотожним значенням у різних словах наближають їх до суфіксів [4:319].

На думку авторки, усічені (еліптичні) основи, що збігаються з коренем, активізують здебільшого одну певну позицію в слові (першу або другу), що говорить про ступінь суфіксоїдності. Основи **-ніс-** (носити), **-мір-** (міряти), жодного разу не засвідчені в складних словах у першій позиції; еліптична основа **-пис-** також не трапляється в першій позиції. Вона виступає в кількох складних словах у структурі суфіксальних основ: *письмоводство, письменоводитель*. Основа **-люб-** виступає один раз у першій позиції в застарілому слові *любомудр* [4:321]. Переважна ж більшість основ у межах складних слів обирає або першу, або останню позицію в слові. Першим притаманні комбінаторні можливості префіксів, і такі основи можуть бути названі префіксоїдними; другим – комбінаторні властивості суфіксів, і вони можуть називатися суфіксоїдними [4:321 - 322].

На сучасному етапі розвитку сучасної української літературної мови суфіксоїдні компоненти досліджувала Є.А.Карпіловська. Її наукові праці є важливим здобутком у вивченні суфіксоїдів сучасної української мови. Варто зауважити, що основну увагу авторка приділила дослідженню іншомовних суфіксоїдів, оскільки вони становлять більшу кількість, ніж питомі суфіксоїди. Слушною є думка дослідниці про те, що нові ресурси українського словотворення, які набувають активності, відповідають передусім на потребу в аспектуалізації нових і вже відомих понять [8]. Є.А.Карпіловська зазначила, що нові основи-префіксоїди **біля-** (*білявладний*), **довкола-** (*довколанауковий*) не лише поповнили групу засобів для означення перебування поблизу когось, чогось, а й посилили оцінний (переважно негативний) заряд таких прикметників [8]. На її думку, вони підтримали вже наявну в цій групі ресурсів тенденцію до семантико-функціональної диференціації засобів словотворення. До активних нових ресурсів дослідниця відносить і вже відомі основи у функції суфіксоїдів **-структура** (*держструктура, бізнес-структура, медіа-структура*), **-простір** (*інтернет-простір, кінопростір, медіапростір*), **-залежний** (*інтернет-залежний, наркозалежний, політзалежний*) та ін. [8].

Отже, афіксоїди функціонально схожі з афіксальними морфемами. Як і іншомовні, так і питомі афіксоїди, вони подібно до префіксів чи суфіксів формують продуктивні словотвірні типи, не втрачаючи зв'язку з кореневими морфемами. Афіксоїдні словотвірні частини слова передають тільки загальне значення співвідносних з ними понять. Суфіксоїдна основа може бути багатоаспектно означеною через семантику першої основи. Водночас, афіксоїдна префіксоподібна основа теж здатна бути означенням до багатьох основ. З одного боку, ми маємо такий ряд, як: **одно-, дво-, три-** (*...тисячорічний*) а з другого, **-одно...** (*-поверховий, -денний, -колісний, -фазний, -річний*). В обох випадках чітко окреслюється лінія спеціалізації афіксоїда, відбувається абстрагування його семантики і водночас її звуження до ролі розпізнавального знака серії однотипних за першою (*малоймовірний, маловивчений*) чи за другою (*криголав, пароплав, турболав*) основою слів [9:88]. Новітні словники фіксують новотвори з афіксоїдними компонентами, що засвідчує тенденцію до творення нових складних слів з афіксальним компонентом.

“ СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ”

1. Городенська К.Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36-41.
2. Безпояско О.Г. Морфіміка української мови [Текст] / О.Г.Безпояско, К.Г.Городенська. – К.: Наук. думка,1987. – 212с.
3. Осипенко З.М. Моделі складних слів у сучасній термінології / З.М.Осипенко // Українська мова та література в школі. – 1978. – № 11. – С. 82-83.
4. Словотвір сучасної української літературної мови [Текст] / За ред. Жовтобрюха М.А. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
5. Інверсійний словник української мови [Текст] / За ред. С.П.Бевзенко. – Київ: Наукова думка, 1985.
6. Вихованець І.Р. Граматика української мови [Текст] / І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Грищенко. – К.: Рад. школа, 1982. – 208 с.
7. Карпіловська Є.А. Нова Україна у словотвірній номінації: зміни у мовному “кресленні світу”// Відображення історії та культури народу в словотворенні. Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при міжнародному Комітеті славістів, Київ (25-28 травня 2010р.) / Упорядкування та редагування Н.Ф.Клименко та Є.А.Карпіловської. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 91-109.
8. Карпіловська Євгенія. Активні ресурси сучасного українського словотворення // mova.dn.ua / naukovi – proekti /19 – innovatsijni – protsesi – v – leksikoni / 374 – karpilovska – evgenia – resursi – suchasnogo – ukrainskogo – slovotvorennja/html 2012. – Београд.
9. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови [Текст] / Н.Ф.Клименко // Українська мова і література. – 2000. – серпень (№ 29-32). – 96 с.

Кухарчук Галина Вікторівна, викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету. galinakuh07@gmail.com

Kukharchuk Galina Viktorivna, the teacher of the linguistics department at the Vinnytsia national technical University, galinakuh07@gmail.com